

Bevezetés

Az *Élet és környezet* című tematikus blokk környezetfilozófiai, környezetetikai és bioetikai témákból kínál változatos összeállítást. E témák és területek ma különösen aktuálisak, ahogy a környezeti állapot, a klímahelyzet romlása, a biodiverzitás fenyegetettsége egyre inkább felismert filozófiai felelősséggé válik. Ezzel együtt az ember természeti helye, az állatokkal és más élőlényekkel, illetve a természet egészével szembeni viszonya is mindinkább megkérdőjeleződik filozófiai értelemben is. A környezeti etika, illetve a bioetika területe az 1960-as évektől a *gyakorlati* vagy *alkalmazott* filozófia és etika számára kínált modellt és széles körű érdeklődésre igényt tartó fontos témákat. A filozófia gyakorlati területei mára lényegesen kitágultak, azonban a környezeti szempontok továbbra is iránymutató megközelítésekkel szolgálnak.

Épp a múlt évben emlékezhettünk meg a „bioetika” kifejezés megjelenésének ötvenedik évfordulójáról. A fogalmat Van Rensselaer Potter (1911–2001) amerikai orvoskutató használta először 1970-ben megjelent rövid cikkében, majd egy évvel később könyvet is publikált ezzel a címmel (*Bioethics: Bridge to the Future*). Potter a bioetika címszó alatt a rohamosan növekvő emberi népesség egészének a természeti környezettel való harmonikus, fenntartható együttélésének lehetőségeit mérlegeli. Potter a bioetikát a *túlélés tudományaként* határozza meg, illetve ennek az interdiszciplináris területnek a meghatározó motivációjaként állítja a jövő emberisége elé erkölcsi irányelvül. A „bioetika” kifejezés megjelenésénél tehát környezeti problémák megvitatását és olyan etikai szempontokat találunk, amelyek javíthatnak a környezet és az ember túlélési esélyein, valamint egymáshoz való viszonyán. Potter később a saját maga által elindított gondolati hagyományra a „globális bioetika” kifejezést kezdte használni, bizonyos félreértések elkerülése miatt.

Az 1970-es évek elejétől ugyanis amerikai tudósok, filozófusok, orvosok, teológusok, jogászok csoportjai más értelemben kezdték használni a „bioetika” kifejezést. Ezt az időszakot Amerikában és Európában orvosi áttörések, az egészségügyi intézményrendszer és hatalmi viszonyainak átalakulása, a biotechnológia előtérbe kerülése éppúgy jellemezte, mint az egyéni szabadsággal és a

társadalmi igazságossággal szembeni érzékenység növekedése, az intézményekkel és a politikai hatalommal szembeni gyanakvás erősödése. A bioetika mint az orvoslás, a biotechnológia és az élettudományok új, modern etikája bizonyos értelemben az 1968-as időszak társadalmi folyamatainak következménye. Az orvoslás modern társadalmi etikájának az vált a központi célkitűzésévé, hogy erkölcsi védelmet, döntési lehetőségeket, jogokat és a javakhoz való igazságos hozzáférést biztosítson a kiszolgáltatott, elnyomott helyzetben lévő társadalmi csoportoknak. Napjainkra a „bioetika” kifejezést elsősorban ebben az értelemben használjuk, például az orvosi egyetemeken világszerte oktatott kötelező tantárgy elnevezésében, azaz modern orvosi etikaként, pontosabban az orvoslás modern etikájaként utalunk rá.

A bioetika jelentőségének ez a kettőssége ezzel együtt is fennmaradt, az orvosi kérdések mellett a környezetetikai vonatkozások is részben a bioetika tágabb keretein belül kerültek megfontolásra. Külön érdekesség, hogy időközben (1997-től) felismerték, hogy egy Fritz Jahr nevű német, hallei lelképásztor már 1927-ben használta a *Bio-Ethik* kifejezést rövid német nyelvű esszéiben. Jahr írásai nem váltottak ki különösebb hatást saját korában, a neve sem vált ismertté, azonban későbbi felfedezése erősítette azok pozícióját, akik a bioetikában elsősorban környezeti kérdésekre adott reflexiót láttak.

A történeti áttekintés lényege, hogy a „bioetika” kifejezésre, illetve magára erre a területre két értelemben utalnak, amit talán leginkább úgy értelmezhetünk, hogy véletlen egybeesésként kezdték egymással kapcsolatban nem álló szerzők, tudományos vagy filozófiai közösségek párhuzamosan használni a „bioetika” elnevezést, ami továbbra is némi zavar forrása. Nem nehéz közös nevezőket sem találni, hiszen az orvosi etikaként értelmezett bioetika fő témái között olyan orvosi és biotechnológiai áttöréseket találunk, mint a szervátültetések, az életfenntartó eljárások, az asszisztált reprodukció, a génmódosítás, a klónozás, az agyi működés mesterséges befolyásolása, teljesítményfokozó orvosi eljárások, amelyek épp azt az alapvető filozófiai és etikai kérdést vetik fel, hogy orvosi eszközökkel nem kockázatos és erkölcsileg problémás-e a természet működésébe ennyire drasztikusan beavatkozni.

Jelen szám környezetfilozófiai és bioetikai blokkja azzal a szándékkal jött létre, hogy a gyakorlati vagy alkalmazott etikai gondolkodás e területeit közelebb hozzuk a hazai filozófus közösséghez. Fontos látni és erősíteni ezt a kapcsolatot, hogy ne váljon elkülönült, marginális területté a filozófián belül, vagy éppen azon kívül a természeti környezettel, az orvoslással, általában a biológiai meghatározottságunkkal összefüggő, mára világszerte nagy figyelmet kiváltó, időszerű kérdések filozófiai igényű megvitatása. Igyekeztünk orvosi, tudományfilozófiai, környezetfilozófiai és kontinentális filozófiai érdeklődésű szerzők munkáit összegyűjteni, hogy sokszínű áttekintést kapjunk az élet és környezet filozófiai kérdéseiről, a jövőbeli diskurzus előmozdításának céljával.

Nemes László és Kertész Gergely tanulmánya az organizmus elméleti fogalmának egyes bioetikai vitákban való megjelenését tekinti át, így elsősorban azokat a dilemmákat, hogy miként teszünk különbséget az organizmusok és a nem organizmusok, voltaképpen az élőlények és a nem élő dolgok között. Organizmusnak tekinthető-e a Föld bolygó és ökoszisztémájának egésze, ahogy azt a Gaia-hipotézis állította, illetve mikortól tekinthető az emberi lény organizmusnak a fejlődése során, illetve mikortól szűnik meg organizmusnak lenni, ami jórészt egyenlő azzal a kérdéssel, hogy mikortól tekinthető halottnak. Az „organizmus” fogalma jelentős filozófiai múltra tekint vissza, elsősorban Kant munkáiban találkozunk a kifejtésével, de a mai biológiában, orvostudományban, valamint a biológia filozófiájában is sokat vitatott fogalom. A tanulmány bemutatja az organizmus fogalma körüli fő kérdéseket, illetve azokat a bioetikai témákat, amelyekben az organizmus kategóriája meghatározó tényezőként jelenik meg.

Kovács Gábor írása Lewis Mumford (1895–1990) amerikai társadalomtudós, filozófus társadalomkritikai nézeteit, illetve azok kialakulását tekinti át az ökológiai holizmus koncepcióján keresztül. A szerző az ökológiai, társadalmi és evolúciós folyamatok körüli 19. századi viták kultúrtörténeti összefüggésébe ágyazva tárja fel Mumford későbbi nézeteinek forrását, rámutatva, hogy abban a természet mechanisztikus szemlélete, amelyet a darwini evolúcióelmélet is erősített, hogyan kerül szembe az organicista felfogással, amely az organizmusok belső aktivitására és egymásrautaltságára, valamint a környezettel való dinamikus interakcióra építve dolgoz ki egy holisztikus és rendszerszemléletű felfogást az élő organizmusok komplex viszonyairól. Mumford Patrick Geddes nyomán dolgozta ki ökológiai szemléletű kultúrkritikáját, amely az életközösségek civilizációs alakulásából vezeti le a technológiai diverzitás modern korszakban megfigyelhető csökkenését, a gőzkorszak így előálló monoteknikáját, amelynek ellenszere az organikus természetfelfogás társadalomfilozófiai felfogása lehet. Mumford munkájában jó példáját találjuk annak, ahogy az ökológiai gondolkodás megteremtő hatású lehet az emberi civilizáció filozófiai elméleteire.

Paár Tamás tanulmánya Alasdair MacIntyre korai, *Az erény nyomában* megjelenése (1981) előtti időszakból származó orvosi etikai témájú írásait tekinti át, rámutatva arra, hogy az orvoslás etikájával, az orvos–beteg kapcsolattal összefüggő fejtegetésekben számos olyan pont megjelenik, amely MacIntyre későbbi filozófiájában meghatározó jelentőségre tett szert. MacIntyre orvosi etikai írásainak témáit Paár a következő három fogalompár összefüggésében mutatja be: orvosi szerepek és individuum, tekintély és autonómia, kötelesség és teleológia. Az orvos–beteg viszony elemzésében megjelennek a bioetikából jól ismert szempontok, mint a betegtájékoztató, az autonómia elve, vagy a gondoskodás etikája, kiegészülve a barátság, idegenség, hagyomány és egyéni kiteljesedés arisztotelészi fogalmaival, valamint a teleológiai erkölcsfelfogás lehetőségeinek mérlegelésével. A tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy MacIntyre jelentős, ám nem kellően értékelt szerepet játszott az 1970-es évek amerikai bioetikai életé-

ben, így az ilyen jellegű munkáinak jelen összefoglalása mind a bioetika, mind MacIntyre filozófiai életműve iránt érdeklődők számára hasznos forrás lehet.

Kovács Gusztáv írása a gondolatkísérletek megjelenését, hatásmechanizmusát, episztemológiai szerepét, előnyeit és hátrányait vizsgálja a filozófiában és az etikában, jelesen a környezeti etika koncepcióiban. Richard Routley 1973-ban dolgozta ki nevezetes *utolsó ember* gondolatkísérletét, amely röviden egy olyan képzeletbeli helyzetet idéz elénk, amiben az utolsó életben maradt ember minden élőlényt, állatot és növényt elpusztít, ezzel tesztelve az arra irányuló erkölcsi intuícióinkat, hogy vajon ezt erkölcsileg semlegesnek vagy rossznak tartjuk-e. Amennyiben (ahogy ez várható) rossznak, helytelennek ítélnénk meg az utolsó emberi lény e tettét, akkor elkötelezzük magunkat a környezeti etikában vitatott, a természetnek önértéket (vagy intrinzikus értéket) tulajdonító nézet iránt. A természet önértékét valló felfogás az antropocentrikus környezeti etikával kerül szembe, amely vita megvilágításához az erkölcsi intuícióinkat mozgósító gondolatkísérletek hasznos módszertani eszközül szolgálhatnak. Kovács kitér a gondolatkísérlet különböző verzióira, a felmerült kifogásokra, az érvek és az intuíciók viszonyára, a gondolatkísérletek pragmatikai szerkezetére, valamint a természethez való viszonyunkban megjelenő esztétikai, teológiai és erényetikai szempontokra.

Valastyán Tamás „*Mi az, hogy cicafarok?*” című esszéjében az emberi és nem emberi lények viszonyának filozófiai kérdéseit járja körül, elsősorban Martin Heidegger és Peter Sloterdijk nézetei alapján. Az ember és más fajok, elsősorban állatok együttélése, „együttlakozása”, az emberi és állati létmód, a világhoz és léthez, valamint egymáshoz való viszonyunk filozófiai feltárása ma egyre nagyobb figyelmet kap. Valastyán német és francia gondolkodók munkáira támaszkodva mutatja be az ember és állat sajátos viszonyának alapvető kérdéseit, kitérve a humanizmus fogalmának értelmezése körüli vitákra. Emellett az elemzésben megjelennek a bioetikában az elmúlt évtizedekben megfogalmazott szempontok, így például Peter Singer állatfelszabadítással kapcsolatos nézetei. Az ember–állat viszony, illetve az ember ezen keresztül való filozófiai önmeghatározása a filozófia egyik ígéretes területét alkotja napjainkban, Valastyán Tamás írása ehhez kínál útmutatót.

E számunk *Varia* blokkja öt tanulmányt tartalmaz. Az első Czétány György írása Proklosz filozófiai rendszeréről. Kant szerint a diszjunktív szintézis a valóságra irányuló gondolkodás olyan eszméje, amely az egymást kölcsönösen kizáró meghatározások totalitásának egyetlen elven alapuló, összefüggő rendszerként határozható meg. A szerző azt állítja, hogy a diszjunktív szintézisnek mint feltétlen ideának legkövetkezetesebb, minden létezőre érvényes metafizikai megvalósulása a prokloszi filozófia. Bodnár János Kristóf Rorty és Wittgenstein filozófiájára támaszkodva azt vizsgálja, hogy az igazság plurális természetét és hiteink megalapozatlanságát állító filozófiáknak van-e etikai és politikai következményük. Rorty és Wittgenstein gondolatai vajon parttalan relativizmushoz,

vagy éppen konzervatív világgéphez vezetnek? Gimes Balázs tanulmánya a fizikalizmus felemelkedésének folyamatát tárgyalja. Papineau nevezetes elemzése értelmében a fizika teljessége csak az 50-es évekre nyert elég bizonyítékot ahhoz, hogy meggyőzze a filozófusokat. Jaegwon Kim szerint ellenben nem az oksági zártság elve, hanem a fizikalizmus teoretikus egyszerűsége és takarékosága volt a döntő. A szerző velük szemben úgy érvel, hogy a fordulat lényege az volt, hogy elsősorban Place és Smart kreatív, filozófiai érveléssel győzte meg a filozófusközösséget arról, hogy a fizikalizmus nem abszurd. Hartl Péter tanulmánya Hume Istenre, illetve az értelmes világalkotóra vonatkozó nézeteit elemzi. Sokan ironikus ateizmusként értelmezik Hume Istenre vonatkozó affirmatív kijelentéseit, abból indulnak ki ugyanis, hogy ezek a megjegyzések nem összeegyeztethetők Hume erőteljes valláskritikai megfontolásaival, ezért a megjegyzések ironikusak. Hart amellet érvel, hogy plauzibilisebb Hume-ot gyenge, minimális deistaként vagy meghatározatlan teistaként értelmezni, mint az affirmatív szöveghelyeket őszintétlennek vagy ironikusnak olvasni. Erdei Ildikó tanulmánya Newton hipotézisekhez való viszonyát tárgyalja. Newton híres kijelentésével („hypotheses non fingo“) szemben a szerző bemutatja, hogy Newton hipotézisekkel kapcsolatos elképzelése az évek során változott, és bár folyton hangsúlyozta másodlagos voltukat, kutatási programjaiban mégis fontos szerepet játszottak a hipotézisek.

A *Fórum* rovat első anyaga Ullmann Tamás *Túl a jelentésen* című könyvének vitáját tartalmazza. Márton Miklós nagyívű ismertetése nyelvi idealizmussal vádolja a kötetet, Czétány György a könyv fő részei közötti dialektikus kapcsolatra és a fenomenológiai módszerre kérdez rá, Kelemen János a nyelvi konstruktivizmus és a fizikalizmus elvi ellentétére hívja fel a figyelmet, Olay Csaba pedig elsősorban a strukturalizmus nyelvfilozófiai álláspontját veszi kritikai vizsgálat alá. Az utolsó írásban Ullmann igyekszik sorban megválaszolni a felmerülő kérdéseket. A *Fórum* rovat második anyaga Dombrovski Áron viszontválaszát tartalmazza Lovász Ádám korábban megjelent *A szerző válasza* című írására.

Jelen számunkat két recenzió zárja: Sági Péter írása Bernáth László *Morális felelősség. Érdem és kontroll* című könyvét elemzi, Kocsis László pedig Tübolly Ádám Tamás *Egység és tolerancia – A logikai empirizmus tudományos világgépfogása* című művét mutatja be.

Nemes László és Ullmann Tamás

